

ВЕСНА ПОЛОВИНА
(Београд)

ПОЈАМ КОНТИНУУМА И ЊЕГОВА ПРИМЕНА У ЛИНГВИСТИЦИ

У овом развојном тренутку општелингвистичке теорије истакнуто место припада тзв. *когнитивним тумачењима* језика, а један од основних теоријских појмова који се у тим когнитивним приступима потеже јесте појам *континуума*. Излагање које следи јесте покушај да се укратко осветли смисао и домет примене тога појма у домену језичке науке.

Опште је позната чињеница да је све оно што постоји у простору, времену, кретању и у човековом поимању нашло своје место у лингвистици пролазећи кроз концептуалну прераду у људском уму. Тако је и са категоријом континуума. Тај појам и термин одавно је интересовао разне науке, као што су: филозофија, математика, механика, физика, психологија, итд.

Реч *континуум* долази из латинског језика и античке науке. У доцнијем развоју та реч је добила облик *континуитет* у разним језицима (енглеском, француском, нашем и другим). Проблемом континуитета бавили су се још антички филозофи, а особито је по томе запамћен Аристотел. Аристотел је написао читав трактат о недељивим линијама. Према њему, тачка није недељиви минимални елемент јер тачку није могуће представити без празног фона који је окружује, што у крајњој линији ипак показује да она није непокретна тачка него недељиво померање. А Хераклит је представљао слику стварности као свеопшти континуиран поток. Ова идеја је опстала кроз историју и касније много пута допуњавана и прерађивана. Аристотел је третирајући појам квантитета у својим *категоријама* посматрао поред линије и површине још и тело, па чак и место и време. Линија је непрекидна јер се може схватити заједничка међа којом се њени делови — између две тачке — спајају. Исто све на телу може се сагледати као заједничка међа: линија или површина којом су делови тела повезани. Слично стоје ствари и с временом и местом. Садашње се време повезује са прошлим и будућим, док делови места на којима су распоређени различити ентитети леже на континуираној равни простора.

Током XVII и XVIII века много се расправљало о закону континуитета и његовим применама у природним наукама. И Руђер Бошковић

је у том погледу био под утицајем Лајбница и Њутна, али је ипак био и оригиналан. Установио је да код природних кретања мењање правца кретања бива увек постепено. Утврдио је и репулзивну силу као узрок промене брзине кретања и атрактивне силе на већим растојањима која зависе од самих растојања. А на граници између репулзивних и атрактивних сила морају постојати *limesi cohaesionis* и *limesi non cohaesionis*. А ти кохезиони лимеси су последица непрекидног прелаза репулзивне силе у атрактивну и обрнуто.

Кретање и простор су дељиви. Број делова простора, времена и кретања зависи од величине појединих делова, а ако се то не одреди и сам број остаје неодређен као и однос делова према деловима. Не постоји ниједан делић времена или простора тако мали да се не би могли наћи други мањи од њега, а исто тако да не постоји ниједан делић времена или простора који би био први, а да у њему нема делова од којих би једни били пре других. И то је кључ којим ће се откривати закони континуитета. А објашњавајући геометријом континуитет Руђер Бошковић каже: „Најједноставније за људско схватање континуитета је онај у кругу у ком се као завојнице бескрајни враћају саме у себе“ (Стипанић, 1975: 3–11).

На основу резултата ових нелингвистичких наука, већ се у XVII и XVIII веку проблем континуитета наметнуо лингвистима који су посматрали језик, односно језике, на просторној и временској равни. А теорија континуитета језика датира из XIX века (Schuchardt, Schmidt) и веома се развила у XX веку, епоси стварања дијалектолошких атласа (Seriot, 1993).

Континуум и дисконтинуум језика у историјском развоју био је много пута предмет разматрања, некад и под другим називом. Тако је Трубецкој на једном месту негирао постојање индоевропског као првог језика по пореклу и гледао на више индоевропских језика као „алијансу“, „савез језика“, јер: „Само један језик је могао постати и престати да буде индоевропски“. Трубецкој је преузео идеју о континууму из области дијалектологије од Гастона Париса који каже: „Језик је непрекинути ланац говора који се стално трансформишу и неприметно прелазе један у други“.

Сви језици света сачињавају континуалну мрежу петљи, карика које се претачу једна у другу као боје у дуги. Чак и када се у лингвистичком домену јави закон парцелације, он не производи расутоост, анархично разбацивање, него хармонијски систем у коме сваки део, до најмањег, чува неупоредиву индивидуалност, јако маркирану, и јединство тоталитета исказано континуитетом „дуге“ језика.

У светлу тих схватања, Трубецкој и Јакобсон су створили теорију о Евроазији као заједничком свету, Јакобсон је утрошио целу 1931. годину у пропагирању идеје Евроазије на лингвистичком плану. Трубецкој је предложио појам *савеза језика* (*Sprachbund*) са идејом о сличностима језика у контакту на истој земаљској површини. А та идеја о тој слич-

ности, уосталом, постојала је од почетка XIX века и код других истраживача (Ascoli, de Courtenay, Schuchardt). Трубецкој преузима идеју о континууму на принципу уклапања и низања.

Његов појам о прелазу из једног језика у други није линеаран, пошто се језици приближавају у зонама, а између зона постоје или мешовите међе као што су, на пример, у унији алтајско-уралских језика, као и унутар балканског савеза језика који нису везани генетички, него географски, културно, историјски.

У оквир ове евроазијске теорије укључена је и теорија кореспонденције. Као теоријско полазиште овоме послужила је позната Јакобсонова изрека: „Ако све међусобно одговара у језику то је зато што све одговара међусобно и у свемиру“. Основни је задатак науке да „ухвати кореспонденцију феномена постављених на разне начине, да открије у тим односима између планова хармоничну организацију“. „Просторни развој је важнији од порекла организма па макар се радило о живим бићима или о језицима“. А те идеје припадају једном правцу научног мишљења, врло развијеном у Русији од друге половине XIX века (Према Seriot-у, 1993).

На бази ове просторне теорије Јакобсон и Трубецкој су тражили на простору Евроазије заједничке фонолошке опозиције меких и тврђих гласова, као доминантну црту руског и других језика на евроазијском простору, јер су сматрали да је прелажење граница нарочито у домену изговора, између језика и периферије, комплексније и свеобухватније, и изнад појединих језичких система. У основи схватања ових евроазиста налази се холистички приступ чињеницама.

Та теорија језичког савеза, као израз уважавања појма континуитета, актуелна је и данас у науци о језику, што показује и реферат немачког лингвисте Gudschmidta под насловом: „Појам 'језичког савеза' у светлу савремене науке о језику“ у којем он модификује Јакобсонову теорију типологије језика и језичких савеза уводећи појмове језичких модела: граматичких, лексичких, когнитивних и модела за грађење текста на основу којих се могу утврђивати језички савези (Према Ристић, 1997).

Проблему континуитета у дијалектологији дао је свој допринос код нас Павле Ивић (1972), својим радовима о видовима неких језичких догађања на Балкану, као и у неким другим својим радовима где он сагледава значај континуитета на равни историје језика. Проблему континуитета у дијахроном опису језика и данас се посвећује велика пажња у лингвистици.

У савременој социолингвистици посебно је истакнут проблем дијалекатског континуума, везан и за питање разграничавања појмова дијалекта и језика. Често се наилази у стварности на географске континууме, где у свакој тачки ланца говорници једног дијалекта могу разумети говорнике других дијалеката који живе у суседству, али ће се тешко разумети са људима који живе даље дуж ланца, док с онима који су

најудаљенији неће се уопште моћи споразумевати. Но и између њих постоји ипак неки узајамни ланац разумљивости. Често се наводе примери просторних језичких континуума који повезују све дијалекте немачког, холандског и фламанског затим скандинавски, романски, севернословенски дијалекатски континууми.

Проблем континуумског феномена поставља се и у другим областима лингвистике намећући се као стална тема. Уочена је, између осталог, његова незаобилазност при саздавању семантичке теорије о односу дела и целине. О том односу прибавља својеврсне доказе, подвргавајући анализи факте различитих индоевропских језика, рад Милке Ивић (1972) о лингвистичким консеквенцама различитог перцептивно–психолошког приступа односу дела и целине.

Неке од лингвистичких школа прокламативно су ставиле проблем континуума на списак основних тема својих истраживања. Такав је случај са системичком, фиртијанско–халидејевском школом, пониклом на англосаксонском подручју, чији је методолошки приступ задобио много присталица у свету. Ту су испитивани највише они делови језика који су дотле измицали истраживачкој пажњи, а који се односе на текстовно–дискурзивне надреченичне и макроструктуралне целине разговора и текста.

По основним схватањима те школе језик је, како каже Халидеј, „систем као парадигматска категорија и односи у језику нису опозиционог него континуумског карактера, апстрактно гледано, категорија А је повезана са категоријом Б непрекидном нити“ (Ивић М., 1995).

Појам континуумске релације идентификован је у Халидејевој теорији на више начина, од којих сматрамо најбитнијим појам градијенције. Под тим термином има се у виду континуум тачно одређен неким датим половима А и Б, на пример опадајућа или растућа граматичност енглеског предлога *of*. По тој теорији језички феномени могу да функционису само у условима које им пружа континуумски карактер језичких односа. Ова школа проучава феномене кохезије као и феномене који су раније сматрани небитним, и прелазне случајеве у тексту за које тврде да су од нарочитог интереса за науку, зато што откривају на ком делу континуумске нити долази до узајамног прожимања категорија које су иначе супротстављене категорије (М. Ивић, 1995). Термин *деликатности* у овој теорији означава суму свих појединости које сачињавају један континуумски однос. Халидеј је у овом светлу испитивао пре свега односе лексике и граматике. У оквиру ове теорије проблемом организације текста недавно се бавила Mozes Huba (1997) у коме је разматрала однос дела и целине текста складно принципима његовог структурирања, према правилима симетрије огледала и правилима златног реза на литерарним делима.

Ann Salazar–Orvig под насловом *Интерпретације и џемпоралности дискурзивног џросптора* (1997), анализира интерпретације саговорника у дијалогу кроз типологију манифестација експлицитних знакова

и језичких интерпретација *in situ*. Даје њихово поређење са анализом дискурзивних кретања, а посебно релација континуитета и дисконтинуитета уланчавања. И све то ради објашњења перцепције смисла коју говорници остварују у циркулацији дијалога у којем је тај смисао подложен сталној модификацији.

Уважавајући појам континуума као нешто што је иманентно језику, лингвистика друге половине двадесетог века ту појмовну категорију не испушта из вида настојећи да нађе праве одговоре на различита питања из свог домена. Тако се, на пример, из континуумске перспективе сагледава проблем посесије у језику. Многи језици показују сличност у погледу континуума лексичко-граматичких релација. Посесија, рецимо у банту језику (Bosch, 1997:39) и не би могла да се правилно опише без вођења рачуна о том теоријском проблему, као што је утврдио Seiler. Само помоћу појмова градијенције и континуума можемо на адекватан начин осветлити тамошњу језичку ситуацију. Наиме, тамо је један континуум, лимитиран са две прототипске конструкције, а то се оличава у једноставној јукстапозицији двеју именица без икакве формалне ознаке и у предикативној конексији два супстантива обједињених једним вербалним елементом. Два примера, међутим, у североисточном банту показују да концептуализација посесије иде и преко границе прототипова. Boschova показује да се екстензија градијенције или континуума проширује са два прототипа на леву и десну страну. Карактеристично је да су слична уочавања релевантне улоге континуума у исказивању посесије граматичким и лексичким формама дошле до изражаја и код нас у лингвистици, објављена у студији Смиљке Стојановић, *Бинарне релације њосесије у енглеском и српскохрватском језику* (1996).

Очевидно је да се свако појединачно питање у лингвистици може третирати и у перспективи теорије континуума, прилагођавајући се разним методолошким и интердисциплинарним приступима. Илустративан је у том смислу когнитивни приступ континууму код Лосева (1982).

Лосев уочава континуум свуда — чак и у низу гласова у оквиру једне речи. Њега он назива *фонетским континуумом*. За њега је континуум и преклапање афикса уз речи, јер без прелазних елемената између речи и суфикса постало би немогуће исказивање значења. У то убраја и везу предлога и њихових односа са именицама као прелазак значења из једног њиховог стања у друго. Занимљиве су код њега констатације континуума у области значења. Лосев налази континуум у односу синонима који се реализују на три начина: 1. Сваки синоним треба да има јасну нијансу значења коју треба да изрази у односу на други синоним. 2. Сваки синоним не мора се једино јасно разликовати у односу на други синоним, него и указати на постојање тог другог синонима, макар овај био само један једини. 3. Не само да један синоним треба да буде везан смислом са другим синонимом, него је дужан да укаже на општи појам или општу реч у оквиру које он има своје специфично значење. Та општост осмишљава синониме, и јавља се као закон на ком се стварају

појединачне варијанте значења синонима. Ти услови искључују схватање језика као низа дискретних јединица.

Сасвим недавно се и међу некадашњим протагонистима генеративне граматике разбукутало интензивније интересовање за континуумски проблем. Тако је Ray Jackendoff у свом раду *Parts and boundaries* (1992) проговорио о њему са позиција свог схватања концептуализације и свог дељења семантике на *E-семантику* (екстерну семантику) која тражи значења у вези речи и референције и *I-семантику* (интерну семантику) за коју је важан психолошки и генеративни приступ, а чије је теоријско полазиште то да је форма менталних представа заједничка свим језицима који енкодирају људско разумевање света. Да би распривио концептуални домен који се односи на делове и међе, он те међе посматра кроз једнодимензионалне, дводимензионалне и тродимензионалне видове дајући им метафоричко значење *пунта*, *реке* и *праке*. За међе он наводи више врста: тачку за линију, линију за површину, итд. Сматра да међа има једну димензију мање од онога што повезује. На тој међи он види проблем краја и његовог руба који може бити шири и ужи. Међе имају међупросторе и укрштања елемената делова које повезују.

Као што се види из свега, проблем континуума у простору, времену и кретању вишеструко је значајан и у анализи свих језичких нивоа и стално се усавшава и развија новим елементима разних лингвистичких теорија.

Треба међутим, посебно напоменути да је континуум једна од оних општих категорија која се на различите начине примењује у разним областима сваке науке, па и лингвистичке науке, али првенствено у таквим областима које намећу идеју о неком трајању или ширем простору — једном речју, онда када се ради, рецимо, о односу језика у простору, развоју језика у времену, или о текстуалној лингвистици којој су главни предмети истраживања надреченичне целине и структуре читавих, па и врло дугачких текстуалних дела.

Недовољно је јасно питање обима који континуум може имати. Како прихватити схватање Лосева да је обичан контакт између два гласа *фонетски континуум*. Чињеница је, да се прелаз из једног гласа у други у експерименталној фонетици на вибрацијама и снимцима апарата не може тачно одредити, него се мора због аналитичких разлога ставити једна граница које се испитивач доцније доследно држи у току читавог свог рада на проблему прелазга гласова. Зато *фонетски континуум* узет само као спој једног гласа са другим више личи на оно што су рекли механичари и физичари него језичком фонетском континууму дужих димензија који се може као такав фонетски испитивати (а већ је испитиван континуум говорног ланца, или фонетски континуум дискурса).

Осим тога, у лингвистици је доста присутан континуум имплицитних, тј. виртуелних целина, као део целине коју виртуалне језичке јединице сачињавају са експлицитним деловима континуума језика, али о томе, колико знамо, засад, лингвистика не води довољно рачуна.

Међутим и поред ових недостатака чисто механицистичке примене, континуум текста није, колико нам је познато, испитиван у домену стилистике, јер, кад се анализира нечији стил традиционално, обично се истраживање зауставља на нивоу реченице, па се каже: тај и тај стил је такав и такав, има кратке или јасне реченице и сл. Ту се обично стане. Међутим, опис стила треба да обухвати и надреченичне целине, пасусе, низање пасуса у оквиру веће целине, да укаже на њихову структуру сагледану и из перспективе свих тих поменутих текстуалних јединица.

Уосталом, и у домену написа о континууму дешава се оно што се дешава у другим доменима лингвистике поводом других тема, а то је терминолошка адекватност или неадекватност примене и доказа терминологије која има своје основне, трајне, универзалне па према томе и континуалне вредности, с једне стране, а с друге стране она се понекад своди на израз једног момента стварања лингвиста и остаје околиционална, без континуалне примене.

На крају, треба истаћи да континуум као категорија стварности у времену, простору и кретању остаје веома привлачан и занимљив предмет научног испитивања које сигурно неће остати само на овоме до чега се дошло у општелингвистичким разматрањима.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Bosch Sonja, *Possession in South-Eastern Bantu — a continuum interpretation*, XVIth International Congress of Linguists, Abstracts, Paris, 1997, str. 39.
- Bugariski Ranko, *On the interrelatedness between grammar and lexis*, *Lingua*, 1968, 40/1, str. 233–263.
- Ford Ceclia, *Dialogic aspects of the talk and writing: because on the interactive—edited continuum*, Text, Berlin, de Gruyter, 1994, vol. 14, no. 4, str. 531–555.
- Gudschmidt K, *Појам »језичког савеза« у светлу савремене науке о језику*, Трећи Софијски славистички конгрес »Лингвистика и поетика« посвећен стогодишњици рођења Р. Јакобсона, 1996, Софија, приказ Стане Ристић у Јужнословенском филологу, LIII, 1997, стр. 255.
- Ивић Милка, *Правици у лингвистици*, Београд, XX век, 1996, стр. 252.
- Ivić Milka, *On the Part-Whole Relation and its Linguistic Consequences*, u: *Studies in General and Oriental Linguistics* (presented to Shiro Hattori on the occasion of his Sixtieth Birthday) ed. R. Jacobson, Kawamoto, Sh, Tokio, 1970, str. 281–286.
- Ивић Милка, *Лингвистичке консеквенце различитог присућа односу »део-целина«*, Лингвистички огледи, Београд, XX век, II издање, 1995, стр. 213–223.
- Ivić Pavle, *Balkan Slavic Migrations in the light of South Dialectology, Aspects of Balkan continuity and change*, u: *Contribution the International Balkan Conference, held in UCLA, 1969*, The Hague-Paris, Mouton, 1972, str. 66–86.
- Jackendoff Ray, *Parts and Boundaries*, u: *Pinker S, i Levin B, Lexical and Conceptual Semantics*, Cambridge, Mass., 1992, str. 9–47.
- Kremer Ludger and Niebaum Hermann, *Grenzdialekten, Studien zur Entwicklung Kontinent als westgermanischer Dialektkontinuum*, Hildesheim, 1990.
- Кристал Дејвид, *Кембричка енциклопедија језика*, Београд, Нолит, 1996, стр. 25.
- Livia Onu, *Discontinuité ou continuité dans l'évolution de la langue*, Xe Congrès international des linguistes, Abstracts, Bucharest, 1967, str. 267.
- Лосев А. Ф., *Знак, симбол, миф*, Москва, Универзитет, 1982, стр. 453–475.

- Miller G., Fillbaum C, *Semantic network of English*, u: *Lexical and Conceptual Semantics*, Cambridge, Mass., 1992, str. 9–47.
- Mozes Huba, *The Semantics of a Textstructure (The Golden Section)*, XVIth International Congress of Linguists, Abstracts, Paris, 1997, str. 200.
- Налимова В. В, *Непрерывность против дискретности в языке и мисленици*, Тбилиси, 1978 (докторска дисертација).
- Papi Bertuccelli Marcella, *Le dit, le non-dit et le dit a demi mot*, XVIth International Congress of Linguists, Abstracts, Paris, 1997, str. 29.
- Pottier Bernard, *Sémantique du fini et sémantique du non-fini*, Xe Congrès international des linguistes, Abstracts, Bucharest, 1967, str. 291.
- Prokhorova Svetlana, *Encore une fois sur la continuité de langue*, XVIe Congrès international des linguistes, Résumés, Paris, 1997, str. 244.
- Salazar-Orvig Ann, *Interpretations and temporality of discursive space*, XVIth International Congress of Linguists, Abstracts, Paris, 1997, str. 260.
- Seriot Patrique, *La double vie de Troubetzkoy ou la cloture des systèmes*, u: *Le gré des langues*, Lausanne, Hartmann, 1993, no. 5, str. 88–116.
- Стипанић Ернест, *Предговор*, у: Бошковић Руђер, *О закону континуитета и његовим последицама за основне елементе материје и њихове силе*, Београд, Математички институт, 1975.
- Стојановић Смилка, *Бинарне релације носеције у енглеском и српскохрватском језику*, Београд, Филолошки факултет, 1996.

Summary

Vesna Polovina

ON THE NOTION OF CONTINUUM AND ITS APPLICATION IN LINGUISTICS

The history of the general notion of *continuum* can be traced as far back as classical philosophy, reappearing in scientific thought (from mathematics, physics to psychology) until our times. As cognitive aspects gain more and more significance in modern linguistics, in this paper we review the application of such general notion in various linguistic domains and schools: dialectology, sociolinguistics, diachronic linguistics, textlinguistics, systemic linguistics. Also, often synonymously used with terms such as *gradience* for example, it underlines the fact that in many linguistic explanations it is hard to draw absolute borderlines between many grammatical and semantic phenomena. Due to its long usage, it is possible to take a critical view upon the application of the notion of *continuum* in certain domains and suggest further application in yet other contexts.